

УДК 341.231.14:364-78

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.62>

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПРАВА ГРОМАДЯН НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

Наливайко Л.Р.,

доктор юридичних наук, професор,

помічник ректора

Дніпровського державного університету внутрішніх справ,

заслужений юрист України

ORCID: 0000-0002-7696-4223

Наливайко Л.Р. Європейські стандарти права громадян на соціальний захист.

У статті здійснено системне дослідження європейських стандартів права громадян на соціальний захист як елементу сучасної моделі правової, соціальної та демократичної держави. Проаналізовано концептуальні засади європейського підходу до соціального захисту, що базується не лише на ідеї компенсації соціальних ризиків, а й на принципах людської гідності, рівності, солідарності, доступності та ефективності. Основну увагу зосереджено на нормативних джерелах формування європейських стандартів – таких як Європейська соціальна хартія (переглянута), Хартія основних прав Європейського Союзу, акти Міжнародної організації праці та практика Європейського суду з прав людини.

Обґрунтовано, що європейські стандарти соціального захисту не є сталими та однозначними, а постійно еволюціонують у відповідь на нові виклики, серед яких – цифровізація, зміна ринку праці, поява гіг-економіки, демографічне старіння, міграційні процеси та наслідки збройних конфліктів. Встановлено, що в європейській правовій традиції соціальний захист розглядається як юридично зобов'язальне право, що має бути гарантоване незалежно від економічної ситуації чи політичного контексту.

Автором детально проаналізовано механізми імплементації європейських стандартів у національні правові системи, зокрема в умовах України, що перебуває в процесі євроінтеграції та одночасно долає наслідки воєнної агресії. Виокремлено ключові структурні бар'єри для ефективного правозастосування соціальних прав в Україні, серед яких: недостатня гармонізація законодавства, слабка інституційна спроможність, низький рівень цифрової та правової доступності соціальних послуг, дискримінація вразливих груп населення.

Сформульовано авторське бачення перспектив правової модернізації сфери соціального захисту: перехід до моделі активної, адресної та правозабезпечувальної політики, інституційне перезавантаження системи соціальних послуг, запровадження ефективного контролю за реалізацією соціальних прав, зокрема через судову практику. Обґрунтовано, що право на соціальний захист має розглядатися як фундаментальний елемент соціального контракту та чинник зміцнення демократичної державності.

Ключові слова: конституційні права, право на соціальний захист, європейські стандарти, соціальні права, судовий захист, правозастосування, Європейський суд з прав людини, євроінтеграція, імплементація.

Nalyvaiko L.R. European standards of citizens' right to social protection.

The article conducts a systematic study of European standards of citizens' right to social protection as an element of a modern model of a legal, social and democratic state. The conceptual foundations of the European approach to social protection are analyzed, which is based not only on the idea of compensation for social risks, but also on the principles of human dignity, equality, solidarity, accessibility and efficiency. The main attention is focused on the normative sources of the formation of European standards - such as the European Social Charter (revised), the Charter of Fundamental Rights of the European Union, acts of the International Labor Organization and the practice of the European Court of Human Rights.

It is substantiated that European standards of social protection are not stable and unambiguous, but are constantly evolving in response to new challenges, including digitalization, changing labor markets, the emergence of the gig economy, demographic aging, migration processes and the consequences of armed conflicts. It has been established that in the European legal tradition, social protection is considered a legally binding right that must be guaranteed regardless of the economic situation or political context.

The author analyzes in detail the mechanisms for implementing European standards into national legal systems, in particular in the conditions of Ukraine, which is in the process of European integration and at the same time overcoming the consequences of military aggression. Key structural barriers to the effective provision of social rights in Ukraine are identified, in particular: insufficient harmonization of legislation, weak institutional capacity, low level of digital and legal accessibility of social services, discrimination against vulnerable groups of the population.

The author's vision of the prospects for legal modernization of the sphere of social protection is formulated: transition to a model of active, targeted and law-enforcement policy, institutional reset of the social services system, introduction of effective control over the implementation of social rights, in particular through judicial practice. It is argued that the right to social protection should be considered a fundamental element of the social contract and a factor in strengthening democratic statehood.

Key words: constitutional rights, right to social protection, European standards, social rights, judicial protection, law enforcement, European Court of Human Rights, European integration, implementation.

Постановка проблеми. Право на соціальний захист є одним із ключових соціальних прав людини, що відображає сутність демократичної, правової та соціальної держави. У 2025 році, в умовах глибоких соціально-економічних трансформацій, спричинених як глобальними, так і регіональними викликами – зокрема, тривалими наслідками пандемії, масштабними міграційними процесами, гібридними війнами та кризами безпеки, а також зростанням цифрової нерівності – проблема ефективного і всеохоплюючого соціального захисту набуває значимості. Особливої актуальності вона набуває для держав, що стикаються з тривалими наслідками збройної агресії та супутніми гуманітарними викликами, як це має місце в Україні.

Європейські стандарти права громадян на соціальний захист, сформовані в рамках діяльності Ради Європи, Європейського Союзу, Міжнародної організації праці та інших міжнародних інституцій, мають на меті забезпечити гідний рівень життя, доступ до основних соціальних послуг та запобігання маргіналізації вразливих груп населення. У правовому вимірі ці стандарти ґрунтуються на принципах прав людини, соціальної справедливості, рівності та солідарності, та водночас вимагають від держав-учасниць дотримання мінімальних соціальних гарантій незалежно від політичної чи економічної ситуації.

Натомість у сучасному середовищі відбувається переосмислення концепції соціального захисту як суто інституційної форми підтримки – дедалі більше уваги приділяється питанням гнучкості, адресності, цифровізації соціальних послуг, а також новим формам зайнятості, що виходять за межі класичних трудових відносин. Це вимагає перегляду традиційних підходів до реалізації соціальних прав у правовій системі, зокрема у контексті гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами.

Разом із тим, в умовах інтеграційного поступу України в бік повноцінного членства в Європейському Союзі виникає необхідність не лише у формальному запозиченні правових норм, але й у глибокому розумінні правової природи європейських соціальних стандартів, їх інтерпретації в практиці європейських судових інституцій, а також у побудові внутрішньодержавного механізму ефективного правозастосування. У цьому контексті особливої уваги потребують питання правового статусу внутрішньо переміщених осіб, учасників бойових дій, осіб з інвалідністю, людей похилого віку, а також соціального захисту осіб, зайнятих у гіг-економіці.

Таким чином, проблематика формування, застосування та імплементації європейських стандартів соціального захисту громадян постає не лише як теоретично значуща, але й як практично необхідна. Актуальність дослідження посилюється й потребою в науково обґрунтованих підходах до вдосконалення національного законодавства у сфері соціальних прав, що відповідає як міжнародним зобов'язанням України, так і потребам її громадян у сучасних умовах.

Метою дослідження є комплексне дослідження європейських стандартів права громадян на соціальний захист, з'ясування їхньої правової природи, змісту, джерел формування та шляхів імплементації в національні правові системи, з особливим акцентом на узгодження міжнародно-правових вимог із внутрішнім правовим регулюванням. Особливу увагу приділено визначенню ключових проблем, що виникають у процесі трансформації європейських стандартів у національні правові механізми, а також формулюванню пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання у сфері соціального захисту відповідно до принципів європейського права.

Стан опрацювання проблематики показує, що проблематика європейських стандартів права громадян на соціальний захист є предметом наукових досліджень як в українському, так і в міжнародному науковому просторі. Сучасні дослідження зосереджуються на аналізі міжнародних стандартів у сфері соціального захисту, впливу глобальних правозахисних механізмів, а також на особливостях їх впровадження в умовах воєнного стану, постконфліктного відновлення та трансформаційних процесів у соціальній політиці.

Серед українських дослідників вагомих внесок у розробку теми зробили: О. Мурашев, чії праці присвячені питанню імплементації європейських соціальних стандартів в українське законодавство та їх відповідність Конституції України. І. Голосніченко, дослідження якої стосуються правових механізмів забезпечення соціальних прав в умовах євроінтеграційних процесів. Н. Оніщенко, чия увага зосереджена на порівняльному аналізі соціальних прав в Україні та країнах ЄС.

У міжнародному контексті фундаментальні дослідження здійснювали такі автори, як: С. Дікін, у працях якого відображено аналіз взаємозв'язку між трудовим правом та системою соціального захисту в країнах ЄС. А. Супіот, який розробив концептуальні засади соціальної держави в умовах глобалізації та європейської інтеграції. Г. Ван Бюрен, чії праці присвячені соціальним правам у контексті міжнародного гуманітарного права.

Утім, попри наявність вагомої теоретичної бази, існує потреба у поглибленому аналізі ефективності міжнародно-правових механізмів, зокрема у питаннях адаптації міжнародних норм до національного законодавства, практичних аспектів імплементації права громадян на соціальний захист. Особливої актуальності набуває вивчення цих процесів в умовах збройного конфлікту, внутрішнього переміщення осіб та погіршення доступу до соціальних послуг.

Виклад основного матеріалу. Передумовою для ефективної реалізації права на соціальний захист у європейському правовому контексті є наявність чітко сформульованих стандартів, що мають нормативне закріплення та відповідні механізми втілення. Ці стандарти ґрунтуються на сукупності принципів, що відображають правову еволюцію соціального права в європейському просторі, та визначають обсяг зобов'язань держав щодо гарантування соціальних прав особи. Для їх належного аналізу необхідним є системний огляд джерел їхнього формування, змісту та інституційної архітектури забезпечення, що дозволяє встановити як нормативні орієнтири, так і практичні параметри реалізації соціального захисту в межах правових систем європейських держав.

Європейські стандарти соціального захисту громадян формуються через низку міжнародних договорів, рішень європейських судових інституцій та практики держав – членів Європейського Союзу і Ради Європи. Основними документами, що визначають ці стандарти, є:

- **Європейська соціальна хартія (переглянута)**, прийнята у 1996 році, що встановлює мінімальні соціальні права, включаючи право на соціальне забезпечення, медичне обслуговування, освіту та житло [1]. Хартія зобов'язує держави-учасниці забезпечувати ці права на національному рівні та підлягає моніторингу з боку Європейського комітету соціальних прав.
- **Хартія основних прав Європейського Союзу** 2000 року, що проголошує право на соціальний захист як одне з основних прав громадян ЄС [2]. Хартія має відповідну юридичну силу та є обов'язковою для інституцій ЄС та держав-членів у межах їхньої компетенції.
- **Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод** 1950 року, що, хоча й не містить прямого положення про соціальний захист, через рішення Європейського суду з прав людини забезпечує захист соціальних прав у контексті права на повагу до приватного та сімейного життя, права на освіту та інші [3].
- **Акти Міжнародної організації праці**, зокрема Конвенція № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення 1952 року, що встановлює міжнародні стандарти щодо видів соціального забезпечення та умов їх надання [4].

Однією з ключових рис європейських стандартів у сфері соціального захисту є їх відхід від виключно трудового підходу до соціального права. Традиційно соціальні гарантії асоціювалися з формальною зайнятістю, однак сучасна європейська доктрина передбачає розширення сфери соціального захисту на незахищені та атипові форми праці, зокрема фрілансерів, тимчасових працівників, платформних робітників (gig economy). Це, своєю чергою, вимагає адаптації трудового законодавства до стандартів ЄС не лише у сфері зайнятості, а й соціального забезпечення [5].

Зазначений підхід відображено, зокрема, у ініціативах Європейської комісії щодо регулювання праці на цифрових платформах, що має забезпечити мінімальні стандарти для осіб, які перебувають поза класичними моделями соціального страхування [6]. Таким чином, соціальний захист більше не є преференцією для працюючих за контрактом, а визнається універсальним правом кожної особи незалежно від її економічного статусу.

Варто також наголосити, що європейські стандарти не обмежуються нормативними гарантіями, а акцентують на ефективності доступу до соціальних послуг, що прямо пов'язано з принципом ефективного правозастосування. Зокрема, Європейський комітет соціальних прав неодноразово звертав увагу на необхідність не лише декларувати права, а й створювати інституційну спроможність держави щодо їх реалізації: прозорі процедури подання заяв, відсутність дискримінаційних бар'єрів, фахова підготовка працівників соціальних служб, доступність сервісів для осіб з особливими потребами. У цьому контексті ключовими стають індикатори якості соціального захисту: швидкість реагування, охоплення, рівень задоволення потреб, правова захищеність користувачів.

Крім того, європейські стандарти базуються на концепції «активного соціального захисту» (active social protection), що передбачає поєднання допомоги з елементами інтеграції та самозабезпечення. Це означає, що соціальна політика не повинна лише компенсувати ризики (безробіття, інвалідність, бідність), але й створювати умови для соціального включення особи – через освіту, професійну перепідготовку, доступ до ринку праці. Такий підхід має суттєве значення для пост-конфліктних країн, оскільки він дозволяє не лише забезпечити мінімальний рівень підтримки, але й запобігти довготривалій соціальній ізоляції великих груп населення.

Слід зауважити, що у межах інтеграційного процесу Україна також має враховувати механізми координації соціального захисту, розроблені в межах правової системи ЄС, що регулюють взаємодію між державами-членами у сфері соціального забезпечення [7], зокрема щодо експорту допомоги з безробіття та забезпечення прав осіб, що здійснюють вільне пересування в межах Союзу [8].

Імплементация європейських стандартів соціального захисту в національні правові системи здійснюється через:

- пряме застосування міжнародних договорів, що є частиною національного законодавства, зокрема в країнах, де діє доктрина монізму;
- законодавчі акти, що адаптують міжнародні стандарти до національних умов, зокрема в країнах з доктриною дуалізму;
- рішення національних судів, котрі враховують міжнародні стандарти при тлумаченні національних норм;
- практику адміністративних органів, що реалізують політику соціального захисту відповідно до міжнародних зобов'язань [9].

Утім, незважаючи на наявність міжнародних стандартів, існують суттєві проблеми у їх імплементатії:

недостатня гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами, що призводить до правового вакууму або суперечностей у застосуванні норм;

обмеженість ресурсів для забезпечення всіх гарантованих соціальних прав, особливо в умовах економічної кризи або післявоєнного відновлення;

дискримінація вразливих груп населення, таких як внутрішньо переміщені особи, особи з інвалідністю, літні люди, які часто стикаються з бар'єрами у доступі до соціальних послуг;

виклики цифровізації соціальних послуг, зокрема забезпечення доступу до онлайн-сервісів для осіб, які не мають необхідних технічних засобів або навичок;

політичні та економічні фактори, що можуть впливати на виконання міжнародних зобов'язань, зокрема в умовах політичної нестабільності або економічної кризи.

Особливої уваги потребує судовий вимір реалізації соціальних прав, що в європейській правовій культурі є невід'ємною частиною механізму гарантування прав людини. Рішення Європейського суду з прав людини, зокрема у справах *Stec and Others v. United Kingdom* [10], *Tarakhel v. Switzerland* [11], *Guerra and Others v. Italy* [12], продемонстрували, що навіть опосередковані соціальні права можуть мати юридично зобов'язувальний характер, якщо порушення таких прав спричиняє непропорційне втручання в інші гарантії Конвенції. Це створює правове підґрунтя для стратегічного судового захисту соціальних прав і в країнах, де вони традиційно не вважаються підсудними, як, наприклад, в Україні.

Щодо перспектив розвитку європейських стандартів соціального захисту, то у 2025 році актуальними є питання адаптації європейських стандартів до нових викликів, таких як зміна демографічної ситуації, зміна форм зайнятості, цифровізація соціальних послуг. Рада Європи та Європейський Союз активно працюють над оновленням нормативної бази, зокрема через:

- розробку нових рекомендацій та директив, що враховують сучасні реалії та потреби громадян;
- підвищення ефективності моніторингових механізмів, зокрема через посилення ролі Європейського комітету соціальних прав та інших органів;
- сприяння обміну досвідом між державами-членами щодо найкращих практик у сфері соціального захисту;
- забезпечення доступу до соціальних послуг для всіх громадян, зокрема через розвиток цифрових платформ та інклюзивних сервісів.

Також зауважимо, що сучасна соціальна політика неможлива без ефективного громадського контролю. Забезпечення прозорості діяльності органів влади у сфері соціального захисту дозволяє не лише підвищити рівень довіри з боку громадян, а й запобігти порушенням прав людини. Право на доступ до публічної інформації є одним з ключових інструментів цього контролю [13; 14]. При цьому неурядові правозахисні організації в Україні відіграють дедалі помітнішу роль у забезпеченні дотримання соціальних прав – через незалежний моніторинг, правову допомогу та участь у роз-

робці політик [15]. Їхня діяльність не лише підсилює спроможність держави в реалізації європейських стандартів, а й сприяє демократизації механізмів соціального захисту.

Висновки. Європейські стандарти права громадян на соціальний захист формуються на основі широкої нормативної бази, що включає документи Ради Європи, Європейського Союзу, Міжнародної організації праці, а також практику Європейського суду з прав людини та Європейського комітету соціальних прав. Їх правова природа базується на інтеграції принципів гідності, рівності, соціальної справедливості та недискримінації, що надає соціальним правам змістовної юридичної сили, а не лише декларативного характеру.

У сучасних умовах європейська концепція соціального захисту трансформується від традиційної моделі «соціального забезпечення» до моделі «активної соціальної політики», що поєднує допомогу з заходами інтеграції, доступу до освіти, праці, цифрових послуг. Особливу увагу приділено таким викликам, як диджиталізація, гіг-економіка, демографічне старіння, нові форми зайнятості. Це вимагає від держав нової правової адаптивності та комплексної інституційної відповіді.

Незважаючи на те, що Україна формально приєднується до низки міжнародних договорів і визнає зобов'язання щодо соціальних прав, їх реальне впровадження залишається вибіркоким, фрагментарним і часто декларативним. Серед ключових проблем: низька відповідність норм національного законодавства європейським стандартам, дефіцит бюджетних ресурсів, слабкість адміністративних механізмів, дискримінаційні бар'єри для вразливих категорій населення, а також нерозвиненість судової практики у сфері соціальних прав.

Європейський суд з прав людини відіграє ключову роль у перетворенні соціальних прав із політичних декларацій у юридично зобов'язувальні норми. Прецеденти, сформовані Європейським судом з прав людини, стають основою для внутрішньодержавного тлумачення змісту права на соціальний захист і визначають мінімальні межі державних зобов'язань навіть у кризових ситуаціях. Українське правозастосування має активніше інтегрувати ці стандарти у національну судову практику.

Європейська інтеграція України не повинна зводитися до формального копіювання норм. Йдеться про якісне оновлення соціальної політики як системи – включаючи:

- перехід до правозабезпечувального підходу в оцінці соціальної допомоги;
- цифрову трансформацію з одночасним забезпеченням інклюзивності доступу;
- створення інституційної спроможності реалізовувати зобов'язання за міжнародними стандартами;
- удосконалення судового контролю за дотриманням соціальних прав;
- врахування специфіки поствоєнної відбудови, включаючи права внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, осіб з інвалідністю.

Реалізація європейських стандартів соціального захисту – це не лише відповідь на зовнішні зобов'язання, а, насамперед, внутрішній вимір легітимності влади, стабільності суспільства та рівня довіри громадян до держави. У цьому контексті соціальні права мають сприйматися не як фіскальний тягар, а як інвестиція в соціальну єдність, відновлення людського потенціалу та демократичний розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейська соціальна хартія (переглянута): Хартія Ради Європи від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.
2. Хартія основних прав Європейського Союзу: Хартія Європейського Союзу від 07.12.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Social Security (Minimum Standards) Convention on 28.06.1952 № C102. URL: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P1_2100_ILO_CODE:C102.
5. Beck, U. (2024). Potential for harmonization of national labor legislation to European standards. *Bulletin of the National University «Lvivska Politehnica». Law Series*, 41(11), 19–25.
6. Deakin, S., & Wilkinson, F. (2005). *The Law of the Labour Market: Industrialization, Employment, and Legal Evolution* (Oxford Monographs on Labour Law). Oxford: Oxford University Press, 406 p.
7. Golyner, O. (2020). EU coordination of social security from the point of view of EU integration theory. *European Journal of Social Security*, 2(22), 110–137.
8. Grabbe, C. (2023). Free movement and access to social security in the EU: The challenge of exporting unemployment benefits. *European Journal of Social Security*, 1(25). URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/13882627231161926>.
9. Тацій В. Імплементация європейських стандартів у галузі прав людини – важливий напрям правової політики України. *Право України*. 2010. № 10. С. 48–59.

10. European Court of Human Rights: № 65731/01 and № 65900/01, 12.04.2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B»itemid»:«001-73198»»%7D>.
11. European Court of Human Rights: № 29217/12, 04.11.2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B»itemid»:«001-148070»»%7D>.
12. European Court of Human Rights: № 116/1996/735/932, 19.02.1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B»itemid»:«001-58135»»%7D>.
13. Наливайко Л.Р., Вітвіцький С.С. Право на доступ до публічної інформації в контексті контролю громадян за діяльністю держави. *Право і суспільство*. 2014. № 5(2). С. 28–33.
14. Nalyvaiko, L.R. (2014). Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*, 1(4), 51-62.
15. Наливайко Л.Р., Грицай І., Дніпров О.С. Неурядові правозахисні організації України: навч. посібник. К.: Хай-Тек Прес, 2014. 432 с.